

Модуль 1

Лекція 1. Тема: Спадкування та спадкове право в Україні

1. Розвиток давньоримського спадкового права
2. Поняття спадкового права
3. Принципи спадкового права
4. Значення спадкового права. Місце інституту спадкування серед інших цивільно-правових інститутів
5. Загальна характеристика спадкового законодавства України

Рекомендовані джерела:

Основні:

1. Васильченко В. В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування. – Х. : «Одіссей», 2007. – 480 с.
2. Заїка Ю. О., Рябоконт Є. О. Спадкове право. Навчальний посібник. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 352 с.
3. Майданик Р. А. Розвиток приватного права України : монографія / Р. А. Майданик. – К. : Алерта, 2016. – 226 с.
4. Майданик Р. А. Речове право : підручник / Р. А. Майданик. – К. : Алерта, 2019. – 1102 с.
5. Никитюк П. С. Наследственное право и наследственный процесс / П. С. Никитюк. – Кишинев : Штиинца, 1973. – 258 с.
6. Погрібний С. О. Порівняльно-правовий аналіз інституту володіння у континентальній, англосаксонській та східноєвропейській системах права : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С. О. Погрібний ; Одеська нац. юрид. акад. – О., 2001. – 212 с.
7. Право власності в Україні : навч. посіб. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 816 с.
8. Рябоконт Є. О. Спадкове правовідношення в цивільному праві. Монографія / Є. О. Рябоконт. – К. : Віпол, 2002. – 266 с.
9. Харченко Г. Г. Речові права : монографія / Г. Г. Харченко. – К. : Алерта, 2016. – 556 с.
10. Цюра В. В. Речові права на чуже майно / В. В. Цюра. – К. : КНТ, 2006. – 136 с.
11. Щенникова Л. В. Вещное право : учеб. пособие / Л. В. Щенникова. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 2001. – 240 с.

Додаткові:

1. Василевская Л. Ю. Учение о вещных сделках по германскому праву / Л. Ю. Василевская. – М. : Статут, 2004. – 538 с.
2. Венкштерн М. Основы вещного права / М. Венкштерн // Проблемы гражданского и предпринимательского права Германии / пер. с нем. – М. : БЕК, 2001. – С. 161-228.
3. Вещные права на землю в избранных фрагментах из Дигест Юстиниана / пер. с лат. ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М. : Статут, 2006. – 724 с.
4. Емелькина И. А. Система ограниченных вещных прав на земельные участки / И. А. Емелькина. – М. : Волтерс Клувер, 2011. – 368 с.
5. Скрыбин С. В. Вещное право : учеб. пособие / С. В. Скрыбин. – Алматы : Науч.-издат. центр КООУ, 2009. – 292 с.
6. Зинченко С. А. Собственность и производные вещные права: теория, практика / С. А. Зинченко, В. В. Галов. – Ростов-на-Дону : СКАГС, 2003. – 200 с.
7. Иеринг Р. Теория владения / Р. Иеринг ; сокр. пер. с нем. Е. В. Васильковского. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1895. – 47 с.
8. Коновалов А. В. Владение и владельческая защита в гражданском праве / А. В. Коновалов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 337 с.
9. Кухарев О. Є. Актуальні питання спадкування в судовій практиці / О. Є. Кухарев. – К. : Алерта, 2017. – 260 с.

10. Рубаник В. Е. Собственность в истории российской и украинской систем права: общее и особенное (Отношения собственности в восточнославянской традиции правового регулирования: историко-правовое исследование) / В. Е. Рубаник. – Х. : Консум, 2004. – 520 с.
11. Рябоконт Є. О. Правовий аналіз Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.2013 р. / Є. О. Рябоконт // Нотаріат для Вас. – 2013.- № 11. – С. 41-56.

1. Розвиток давньоримського спадкового права

Спадкування за заповітом у римському праві

Спадкування за законом з'явилося раніше спадкування за заповітом. Заповіт - розпорядження власника своїм майном на випадок смерті. В римській класичній сім'ї єдиним і повновладним власником сімейного майна був домо-владика, і тільки він міг ним розпоряджатися, і на випадок смерті вказати, кому повинно перейти після смерті його майно, в яких частках, в якому порядку тощо. Заповіт не можна визнати договором. Заповіт - це розпорядження з відкладальною умовою, бо воно набуває чинності лише з настанням умови - смерті заповідача. Для визнання за заповітом юридичної сили він має відповісти таким умовам: заповідач повинен мати активну або відальну правоздатність; заповіт повинен бути складений в формі, що визначається законом: у заповіті має міститися призначення конкретних осіб спадкоємцями, які повинні мати пасивну заповідальну правоздатність. Заповіт, що не відповідає зазначеним вимогам, визначається недійсним.

Приватними заповітами називалися такі, які складалися без участі органів державної влади. Якщо ж в їх складанні тією чи іншою мірою брали участь органи державної влади, вони називалися публічними. В свою чергу, приватні заповіти могли бути письмовими і усними.

При здійсненні письмового заповіту спадкодавець оголошував свідкам про те, що в цьому документі його заповіт. підписував його сам і давав для підпису свідкам, які засвідчували свої підписи печатками. Призначення спадкоємців - основний зміст будь-якого заповіту. У деяких випадках могли бути спадкоємцями за заповітом і раби. Важливим принципом римського спадкового права, який тією чи іншою мірою залишався незмінним в усі часи римської історії, була свобода заповіту. Заповідач мав право призначити спадкоємцем на свій нічим не обмежений розсуд будь-кого як із своїх родичів, так і зовсім сторонніх осіб. Заповіт, укладений суворо до вимог закону, все ж міг бути відмінений або частково змінений до відкриття спадщини самим заповідачем: він міг скласти новий заповіт, доповнити його або змінити. Пізніше складений заповіт відмінює раніше складений у частині, що суперечить раніше складеному.

Спадкування за законом у римському спадковому праві

Спадкування за законом - спадкування проти заповіту - мало місце в таких випадках:

- за відсутності заповіту;
- визнання його недійсним;
- смерті спадкоємців, зазначених в заповіті, до відкриття спадщини або їх відмови від прийняття спадщини.

2. Поняття спадкового права

Спадкове право - це система правових норм, що регулюють суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі смертю фізичної особи та переходом її прав і обов'язків до інших осіб у порядку правонаступництва.

Загальні положення про спадкування встановлює гл.84 ЦК.

Спадкування - це перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) - ст.1216 ЦК.

Спадкування є загальним (універсальним) правонаступництвом, оскільки права та обов'язки померлого переходять до спадкоємців одночасно як єдине ціле. Спадкоємець не може прийняти лише частину прав, а від інших відмовитися. Це - безпосереднє правонаступництво, оскільки спадкоємці одержують права та обов'язки безпосередньо після померлого на підставі акта прийняття спадщини.

Спадкування – це перехід майнових і окремих особистих немайнових прав та обов'язків спадкодавця до його спадкоємців. Сукупність цих прав та обов'язків і є спадщиною. До складу спадщини не входять деякі особисті немайнові права спадкодавця, зокрема, право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами. Якщо особі було завдано каліцтво або інше ушкодження здоров'я і вона після цього через деякий час померла, право на надання відшкодування шкоди припиняється, оскільки нікому іншому воно належати не може. В той же час, якщо за життя потерпілого шкода, викликана ушкодженням його здоров'я, не була відшкодована, право вимоги виплати невиплачених спадкодавцю сум входить до складу спадщини.

Реалізація права на спадкування спадкоємцем, закликаним до спадкування, здійснюється шляхом прийняття ним спадщини з подачею до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини заяви про її прийняття в шестимісячний строк, який починається з часу відкриття спадщини. Вчинення таких дій не вимагається, якщо спадкоємець постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини і протягом шестимісячного терміну, встановленого для прийняття спадщини, не заявив про відмову від неї. Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо ними не подана заява про відмову від прийняття спадщини, яка до того ж не була відкликана ними протягом строку, встановленого для її прийняття.

Прийняття спадщини повинно бути безумовним і беззастережним. Спадкоємець не може прийняти лише частину спадщини і відмовитись від іншої або висунути інші умови, на яких він приймає спадщину.

Як зазначалось вище, спадкоємець за законом чи за заповітом має право не тільки прийняти спадщину чи не прийняти її, але має також і право на відмову від прийняття спадщини. При цьому така відмова може бути як на користь іншого спадкоємця, так і безадресною. Але в обох випадках відмова від прийняття спадщини має бути безумовною й беззастережною, поданою за місцем відкриття спадщини в строки, встановлені для прийняття спадщини. Протягом цих строків за спадкоємцем, який подав заяву про відмову від спадщини, зберігається право на відкликання такої відмови.

3. Принципи спадкового права

Під принципами спадкового права традиційно розуміють закріплені у правових нормах найважливіші положення, які відображають сутність та особливості регулювання спадкових правовідносин, регламентують поведінку їх учасників. Незважаючи на те, що принципи спадкового права ґрунтуються на загальноцивільністичних принципах і впливають із них, вони, водночас, мають внутрішньогалузевий характер, а їх існування зумовлене специфічним характером суспільних відносин, які вони регулюють.

Система принципів спадкового права являє собою сукупність наступних загальних засад, на яких здійснюється спадкування:

1) свобода волевиявлення заповідача і спадкоємців. Свобода заповіту полягає у праві заповідача визначити правонаступника всього майна чи певної частки, в будь який час змінити чи скасувати заповіт або не складати його взагалі. Спосіб вираження останньої волі може бути втілений у заповіті, спільному заповіті чи, певною мірою, у спадковому договорі. Отримання спадщини може бути обумовлено певними умовами.

Принцип свободи волевиявлення спадкодавця дістав своє закріплення у статтях 1234–1237, 1240, 1242–1244, 1246, 1254, 1302, 1308 ЦК України (далі –ЦК). Спадкоємцю, у свою чергу, надано право прийняти спадщину або відмовитися від неї. Принцип свободи заповіту має і певне ідеологічне забарвлення: громадянин повинен бути впевнений, що набутим за життя майном він може розпорядитися на свій розсуд без втручання держави, і це не може не сприяти нормальному функціонуванню цивільного обороту і відповідати закономірностям економічного розвитку.

Заповідачу необхідно надати способи захисту його суб'єктивного права на розпорядження власністю після смерті. Тому, на нашу думку, свобода заповіту за певних умов повинна передбачати і можливість позбавлення спадкоємця в судовому порядку права на обов'язкову частку ще за життя заповідача;

2) універсальність спадкового правонаступництва. Сутність цього принципу полягає в тому, що акт прийняття спадщини поширюється на всю спадщину, де б вона не була і в чому б не полягала,

складалася б винятково з прав, чи виключно з обов'язків. У статтях 1218–1219 ЦК законодавець визначає склад спадщини. Спадкоємці набувають усіх прав та обов'язків, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Спадщина не приймається частками. Винятком з цього правила є можливість спадкоємця відмовитися від обов'язків правонаступника за договором довічного утримання (ст. 757 ЦК). Виключенням із цього принципу пропонується вважати і обмеження майнової відповідальності спадкоємців за Правове регулювання економіки. 2018. № 17 155 зобов'язаннями спадкодавця межами вартості отриманого у спадщину майна;

3) принцип сімейно-родинного характеру спадкування. Коло спадкоємців за законом визначає законодавець, залежно від ступеня родинності та сімейних відносин. Підставами закликання до спадкування за законом є: споріднення; сімейні стосунки; шлюб; відносини усиновлення. У черговості спадкування за законом закладена і певна несправедливість. Так фактичне подружжя, незважаючи на поширеність цього явища, може набути спадщину за законом лише в порядку п'ятої черги спадкоємців. Проте цю несправедливість заповідач може усунути шляхом складення заповіту;

4) принцип послідовності закликання до спадщини при спадкуванні за законом. Право розподілити спадщину надається спадкодавцю; якщо ж він не забажав або не зміг скористатися своїм правом, то коло спадкоємців і послідовність закликання черг до спадщини визначає законодавець, причому спадкоємці наступної черги, за загальним правилом, можуть набути спадщину лише за умови відсутності спадкоємців попередньої черги. Це положення закріплено у ст. 1258 ЦК. Із цього загального правила виняток може зробити лише суд у випадку, що передбачений ч. 2 ст. 1259 ЦК, змінивши черговість і керуючись принципом справедливості;

5) принцип рівності спадкових часток при спадкуванні за законом, який полягає у тому, що спадкоємці однієї черги спадкують у рівних частках. Це положення дістало відображення у ст. 1267 ЦК, в якій закріплене правило, що частки у спадщині кожного із спадкоємців за законом є рівними. Виняток є спадкування за правом представлення;

б) державно правовий захист інтересів непрацездатних близьких родичів та непрацездатного подружжя заповідача. Держава ніколи не погодиться з тим, щоб за наявності спадкового майна заповідача, тягар утримання осіб, яких спадкодавець матеріально забезпечував чи повинен був забезпечувати за своє життя, покладався на державу. Форма вираження цього підгалузевого принципу знайшла відображення у ст. 1241 ЦК первинна редакція якої містила певні неточності, тому частина перша статті, яка містить перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку спадщини, була доповнена словом «малолітні» (діти), що виключило неоднозначність її тлумачення.

4. Значення спадкового права. Місце інституту спадкування серед інших цивільно-правових інститутів

Спадкове право є одним із найдавніших інститутів права, який був і є актуальним з позиції його дослідження, розвитку та вдосконалення, оскільки стосується особистих інтересів людини. Інтерес науки до питань спадкування полягає у тому, що людина накопичує певну кількість матеріальних благ і цінностей, якими вона бажає задовольнити не лише свої потреби, а й потреби своїх рідних та близьких. Саме норми спадкового права покликані врегулювати перехід належних людині прав та обов'язків у разі її смерті.

Розглядаючи спадкове право як один із інститутів цивільного права, в якому мають визначитися межі дозволеної поведінки суб'єктів спадкових правовідносин, що закріплені законодавством України, Є.І. Фурса, водночас, наголошує на тому, що додаткове регламентування спадкових прав відбувається саме у межах спадкового процесу, під яким розуміють регламентовані законодавством юридично вагомі дії повноважних осіб, які зумовлені переходом прав померлої особи до інших осіб. Деякі вчені роблять наголос спадковому праві як сукупності правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі смертю фізичної особи та переходом її прав і обов'язків до інших осіб у порядку правонаступництва⁴.

Акцентуючи увагу на універсальному і сингулярному порядку переходу цивільних прав і обов'язків при спадкуванні, В.В.Васильченко, визначає спадкове право як підгалузь цивільного права, що являє собою сукупність встановлених державою норм, які регулюють відносини з приводу переходу визначених законом цивільних прав і обов'язків фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) у порядку універсального та сингулярного правонаступництва⁵.

Спадкове право – це один з найдавніших інститутів цивільного права. Воно являє собою систему (сукупність) встановлених державою норм, що регулюють відносини, предметом яких є перехід визначених законом цивільних прав та обов'язків фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) в порядку універсального наступництва. Попри розмаїття наведених визначень, у будь-якому випадку ознаками спадкового права виступають: – перехід майнових прав і обов'язків померлого громадянина до його правонаступників; – межі правонаступництва, зміст прав і обов'язків, які переходять у порядку правонаступництва, визначені в законі; – порядок правонаступництва визначається законодавцем; – правонаступника визначає правопопередник, а за відсутності його волевиявлення – законодавець.

Спадкове право представляє собою досить консервативну частину цивільного права, що не могло не вплинути на його доктринальні положення. Консервативність проявляється перш за все в наявності усталених, сформованих багаторічних досвідом застосування, правил і підходів, які в меншій мірі, ніж інші підгалузі, реагують на зміну зовнішніх факторів. У зв'язку з цим зміни у законодавстві про спадкування є відносно рідким явищем. Досить складно упровадити у спадкове право якісно нові механізми і моделі з тим, щоб вони були сприйняті більш-менш значимим колом учасників спадкових відносин. Саме консервативність спадкового права вимагає виваженого підходу у формуванні і зміні норм спадкового права. Аналіз змін, які внесені у Книгу Шосту після прийняття ЦК від 16 січня 2003 р. свідчить, що кількість змін та доповнень, порівняно із змінами в інші глави ЦК, є значно меншою. Разом із цим доктринальні положення спадкового права, його сутність не завжди враховуються законодавцем при оновленні ЦК. Зокрема, не можна однозначно оцінити такі новели як запровадження спадкування прав і обов'язків за договором оренди житла з викупом (ст. 12321 ЦК), виключення з ЦК ст. 1299 про державну реєстрацію права на спадщину та ін. Видається, що наведені оновлення ще потребуватимуть ретельного аналізу як з позицій обґрунтованості та доцільності, так і відповідності доктрині спадкового права.

5. Джерела спадкового права України

Формою вираження спадково-правових норм, що мають загальнообов'язковий характер, є джерела спадкового права. Будучи інструментом, за допомогою якого воля законодавця чи уповноваженого ним органу стає обов'язковою для виконання, джерелом права прийнято вважати офіційно-документальні форми вираження і закріплення норм права, що виходять від держави чи визнані нею і мають юридичне загальнообов'язкове значення.

Найпоширенішим в Україні видом джерел права є нормативно-правові акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які встановлюють (санкціонують) правові норми, розраховані на багаторазове застосування у процесі регламентації суспільних відносин.

Джерелами спадкового права є нормативно-правові акти, які містять загальнообов'язкові правові вимоги, норми, правила, що регулюють суспільні відносини, предметом яких є перехід визначених законом цивільних прав та обов'язків фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) в порядку універсального наступництва.

Джерела спадкового права характеризуються загальними рисами, такими як: - вони видаються в межах повноважень відповідних суб'єктів правотворчості; - повинні відповідати нормативним положенням актів, що видані вищестоящими органами; - розраховані на багаторазове застосування; - мають загальнообов'язковий характер; - адресовані невизначеному колу суб'єктів; - їх виконання забезпечене примусовою силою держави.

Оснovoю спадкового законодавства становить Конституція України (ч. 1 ст. 4 ЦК України), яка наділена вищою юридичною силою і може бути застосована безпосередньо до врегулювання спадкових правовідносин, оскільки є нормативно-правовим актом прямої дії.

Як джерела спадкового права виступають і міжнародні акти (зокрема, міжнародні договори, конвенції тощо). Однак, для визнання за міжнародним договором правової природи джерела права потрібно, щоб згода на його обов'язковість була надана Верховною Радою України. При цьому він носить вищу юридичну силу, порівняно з законами України, тобто якщо у чинному міжнародному договорі, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом спадкового законодавства, то застосовуються правила відповідного міжнародного договору (ст. 10 ЦК України). Прикладом міжнародних актів, як джерел спадкового права, є Конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповітів від 05.10.1961 р., Конвенція

Міжнародної комісії з цивільного стану щодо констатації достовірних смертей від 14.09.1966 р., Конвенція відносно міжнародного управління майном осіб, які померли від 02.10.1973 р., Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р. та ін.

Основним актом спадкового законодавства України є Цивільний кодекс України, 6 книга якого присвячена спадковому праву. Книга 6 ЦК України поділяється на 7 глав: Глава 84. Загальні положення про спадкування; Глава 85. Спадкування за заповітом; Глава 86. Спадкування за законом; Глава 87. Здійснення права на спадкування; Глава 88. Виконання заповіту; Глава 89. Оформлення права на спадщину; Глава 90. Спадковий договір. Структура Книги 6 ЦК України має загальні положення, відображає право власника розпорядитися своїм майном після його смерті (інститут спадкування за заповітом передуює інституту спадкування за законом). У спадкове право введено ряд суттєвих новел щодо його суб'єктів, волевиявлення заповідача, диференціації спадкоємців за законом на п'ять черг, змінено підходи до прийняття спадщини, введено інститут спадкового договору.

Ще одним поширеним джерелом спадкового права є також і інші закони, які приймаються відповідно до Конституції України та ЦК України. Закон є нормативно-правовим актом представницького вищого органу державної влади (або громадянського суспільства – безпосередньо народу), який регулює найважливіші питання суспільного життя, встановлює права і обов'язки громадян, має вищу юридичну чинність і приймається з дотриманням особливої законодавчої процедури¹⁴. Серед таких у спадковому праві можна назвати Закони України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», «Про нотаріат», «Про міжнародне приватне право» тощо.

До спадкового законодавства відносять також і низку підзаконних актів, які, хоча і стоять за ієрархією нижче Конституції, міжнародних договорів та законів, проте, за певних обставин також є джерелами спадкового права. Підзаконні акти посідають важливе місце в системі правового регулювання, забезпечуючи виконання законів шляхом конкретизованого, деталізованого нормативного регулювання, всієї сукупності суспільних відносин. Так, наприклад, спадкові правовідносини можуть регулюватись актами Президента України у випадках, встановлених Конституцією України (ч. 3 ст. 4 ЦК України). Актами спадкового законодавства є також постанови та декрети Кабінету Міністрів України, які не можуть суперечити положенням ЦК України або іншому закону (ч. 4 ст. 4 ЦК України), серед яких декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 р. «Про державне мито», постанови Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 р. «Про внесення змін до Порядку посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених», від 31.01.2007 р. «Про затвердження Порядку надання допомоги на поховання деяких категорій осіб виконавцю волевиявлення померлого або особі, яка зобов'язалася поховати померлого» та ін.

До джерел спадкового права також відносять і нормативно-правові акти інших органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим, але лише у випадках і в межах, встановлених Конституцією України, ЦК України та іншими законами (ч. 5 ст. 4 ЦК України), зокрема: постанова Правління Фонду соціального страхування від 08.02.2017 р. № 17 «Про встановлення розміру допомоги на поховання», накази Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України», від 11.11.2011 р. № 3306/5 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування», від 24.07.2008 № 1269/5 «Про затвердження Інструкції з ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян», від 18.10.2000 р. № 52/5 «Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні», від 18.05.2006 р. № 188/43/5 «Про затвердження Порядку передання відділами реєстрації актів цивільного стану органам праці та соціального захисту населення інформації про громадян, які померли», від 07.07.2011 р. № 1810/5 «Про затвердження Положення про Спадковий реєстр» тощо.

Судові рішення, наприклад, Постанова пленуму ВСУ Про судову практику у справах про спадкування.

Окреме місце серед джерел спадкового права займає спадковий договір. При цьому, навіть попри те, що договір є індивідуальним правовим актом, законодавець дозволяє при укладенні договору врегульовувати не лише відносини, які не врегульовані актами цивільного законодавства, а також і відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд (ч. 2, 3 ст.8 ЦК України).

Завдання

1. Розвиток давньоримського спадкового права

2. Поняття спадкового права
3. Принципи спадкового права
4. Значення спадкового права. Місце інституту спадкування серед інших цивільно-правових інститутів
5. Загальна характеристика спадкового законодавства України

Лекція 2. Тема: Спадкові правовідносини. Відкриття та реалізація спадщини

1. Зміст, суб'єкти та об'єкти спадкових правовідносин

2. Відкриття спадщини

3. Реалізація права на спадщину

1. Зміст, суб'єкти та об'єкти спадкових правовідносин

Зміст спадкових правовідносин можна розглядати як сукупність прав та обов'язків суб'єктів. Реалізація спадкового права є по суті реалізацією конституційних прав особи, щодо права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї власності, результатами своєю інтелектуальної, творчої діяльності.

Розглянемо суб'єкт та суб'єктивний склад правовідносин. До суб'єктів спадкових правовідношень відносять заповідача (спадкодавця), та спадкоємця. Заповідач має право на випадок своєї смерті шляхом вчинення заповіту розпоряджатися своєю власністю – спадщиною до складу якої законом віднесені усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Заповіт за Цивільним кодексом України має право скаладати фізична особа з повною цивільною дієздатністю на момент складання заповіту, а не до чи після вчинення цього діяння. Згідно з ч. 1 ст. 34 ЦК України повну цивільну дієздатність набуває та фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). Заповідач має право призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин; заповідач має право на визначення обсягу спадщини, що має спадкуватися за заповітом, на заповідальний відказ, на покладення на спадкоємця інших обов'язків, а також право на скасування заповіту тощо .

Але розгляд суб'єктів спадкового права без надання характеристики спадкоємця, був би не повний. Так відповідно до ст. 1222 ЦК України спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були

зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин. Відповідно до ст. 2 ЦК України такими учасниками є також держава, територіальна громада.

Суб'єктами відносин спадкування виступають спадкоємці, хоча спадкове право визначає правовий статус й інших суб'єктів: кредиторів та боржників спадщини, відказоодержувачів, виконавця заповіту тощо.

Оскільки згідно з нормою ст. 1222 ЦК спадкування здійснюється за заповітом і за законом, то можна виділити два види суб'єктів спадкування:

- 1) спадкодавці за законом;
- 2) спадкодавці за заповітом.

Поняття «спадкоємець» яке використовується у спадковому законодавстві, вживається в таких значеннях:

1) суб'єкт, який безпосередньо закликається до спадкування за заповітом або законом має право прийняти спадщину або не прийняти її (частини 1, 3 ст. 1268, ч. 1 ст. 1269 ЦК України);

2) суб'єкт, право спадкування якого залежить від певних обставин, передусім від неприйняття спадщини іншими спадкоємцями (спадкоємець за законом наступних черг за наявності спадкоємців попередніх черг, спадкоємець за правом представлення, підпризначений спадкоємець);

3) суб'єкт, який реалізував належне йому право на спадкування, тобто прийняв спадщину (статті 1278-1282 ЦК України);

Суб'єктивний склад відображає правовий статус учасників правовідношення, тому без його розкриття буде неможливо розкриття правового статусу правовідносин, та елементів правового статусу взагалі. Таким чином до осіб які є суб'єктами спадкових правовідношень належать як

спадкоємці, тобто особи які за заповітом мають право прийняти, чи відмовитися від спадщини, так і спадкодавець, оскільки без такого суб'єкта та відповідної події (смерті або визнання його судом померлим) не може виникнути спадкові правовідношення. Також розглядаються і інші особи, які за законом чи розпорядженням спадкодавця приймають участь в утриманні чи збереженні спадкового майна. Це такі учасники як нотаріус, виконавець заповіту, кредитори боржники спадкодавця, які мають право захищати права та інтереси спадкоємців та спадкодавця.

Об'єктом спадкового правонаступництва згідно Цивільного кодексу України є спадщина (спадкове майно, спадкова маса), тобто уся сукупність прав та обов'язків спадкодавця, в яких він перебував на момент своєї смерті, за умови, що вони за своєю природою не є віддільними від особи їх носія і здатні перейти до інших осіб.

2. Відкриття спадщини

Спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою.

Часом **відкриття спадщини** є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою (частина третя статті 46 цього Кодексу). Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б **спадкувати** одна після одної, **спадщина відкривається** одночасно і окремо щодо кожної з них.

Якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно. У цьому випадку **спадщина відкривається** одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб.

1. Процес розвитку спадкового правовідношення характеризується наявністю двох етапів:

- перший етап пов'язаний з **відкриттям спадщини** та закликанням до спадкування осіб, визначених в якості спадкоємців за законом або за заповітом;
- на другому етапі характер правовідношення змінюється, що обумовлено фактом прийняття спадщини, тобто реалізацією вказаними особами належного їм суб'єктивного права спадкування.

Відповідно, й зміст спадкових правовідносин, тобто права і обов'язки їх учасників, також змінюється залежно від кожного з етапів.

На першому його етапі — в момент **відкриття спадщини** — у осіб, закликаних до спадкування, виникає лише одне суб'єктивне право — на **прийняття спадщини** або на **відмову від її прийняття**.

Виникнення цього права відбувається автоматично, тобто незалежно від волі вказаних осіб — імовірних **спадкоємців**, — і зумовлюється фактом смерті спадкодавця, до якого завжди приєднуються інші юридичні факти — наявність спорідненості, перебування на утриманні протягом встановленого законом строку тощо.

Характерною особливістю **спадкового правовідношення**, що складається на першому етапі його розвитку, є те, що одна із сторін (**спадкоємець**) має лише право, а інша сторона — зобов'язана особа (особи) тільки несе обов'язки. Вказана риса відрізняє дане відношення від переважної більшості інших правовідносин, суб'єкти яких одночасно як мають права, так і несуть обов'язки.

До моменту **відкриття спадщини** ми можемо констатувати тільки можливість, що у певної особи з'явиться право стати **спадкоємцем**. До цього часу закликання до **спадкування** окремих осіб, хоча і може бути виражено у заповіті або законі, але має лише значення імовірності. Як і будь-яке припущення, воно може і не здійснитися; тільки з моменту відкриття спадщини закликання певного кола осіб до спадкування отримує юридичну силу.

3. Реалізація права на спадщину

Спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на час його смерті, за виключенням тих, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця.

Спадкування здійснюється за законом і за заповітом.

Заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті, при цьому заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин.

При спадкуванні за заповітом до спадкування закликаються ті особи, яких спадкодавець визначив у своєму заповіті.

Статтею 1235 Кодексу заповідачеві надано право без зазначення причин позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом. У цьому разі ця особа не може одержати право на спадкування.

Але заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Статтею 1241 Кодексу передбачено, що малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка).

Крім того, відповідно до статті 1228 Кодексу вкладник має право розпорядитися правом на вклад у банку (фінансовій установі) на випадок своєї смерті, склавши заповіт або зробивши відповідне розпорядження банку (фінансовій установі).

Право на вклад входить до складу спадщини незалежно від способу розпорядження ним.

Спадкування за законом має місце у разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини.

Завдання

Реалізація права на спадщину

Спадкування за заповітом

1. **Поняття заповіту та вимоги щодо його форми**
2. **Правила посвідчення заповіту нотаріусом та іншими уповноваженими законом особами.**
3. **Право на обов'язкову частку у спадщині.**
4. **Заповідальний відказ. Заповіт з умовою виконання заповіту.**
5. **Скасування або зміна заповіту.**
6. **Недійсність заповіту.**

1. Поняття заповіту та вимоги щодо його форми

Заповіт - це односторонній правочин, який вважається дійсним після того, як заповідач в установленому порядку і в належній формі виявить свою волю. Про складення заповіту заповідач може сповістити своїх спадкоємців чи інших зацікавлених осіб, а може і не знайомити їх із своєю останньою волею, що ніяк не впливає на дійсність заповіту.

Заповіт - особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті (стаття 1233 ЦКУ). Особливість заповіту полягає в тому, що цей правочин настільки тісно пов'язаний з особистістю заповідача, що виключає його складання за допомогою представника чи довірителя. Заповідач має право охопити заповітом права та обов'язки, які йому належать на момент складення заповіту, а також ті права та обов'язки, які можуть йому належати у майбутньому. Заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання, а також до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети.

Вимоги до заповіту

Зміст:

→ склад спадкового майна: все, що належить спадкодавцю, майно чи певна його частина або перелік майна, який зазначений у заповіті;

→ коло спадкоємців за заповітом (або коло спадкоємців за законом, які усуваються заповітом);

→ частина або вид майна (рухоме, нерухоме), що за волею заповідача повинні перейти до кожного із спадкоємців;

→ за заповітом майно може бути заповідане тільки у власність (однак заповідач може покласти на спадкоємця, до якого переходить, зокрема, житловий будинок, квартира або інше рухоме чи нерухоме майно, зобов'язання надати іншій особі *право користування* цим майном або певною його частиною)

→ заповідальне розпорядження (за бажанням).

Заповідач не може позбавити права на спадкування **осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині**.

Форма заповіту:

- заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення;
- заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Якщо фізична особа у зв'язку з хворобою або фізичною вадою не може підписатися власноручно, за її дорученням текст правочину у її присутності підписує інша особа. Підпис іншої особи на тексті правочину, що посвідчується нотаріально, засвідчується нотаріусом або посадовою особою, яка має право на вчинення такої нотаріальної дії, із зазначенням причин, з яких текст правочину не може бути підписаний особою, яка його вчиняє (ч. 4 ст. 207 ЦКУ). Особа, на користь якого заповідається майно, не вправі підписувати його за заповідача. Якщо заповідач неписьменний або сліпий, нотаріус прочитує йому текст заповіту, про що на заповіті робиться відповідна відмітка. Якщо сліпий громадянин письменний, він сам підписує заповіт. Якщо заповідач через фізичні вади не може сам прочитати заповіт, посвідчення заповіту має відбуватися при свідках;

- заповідач повинен бути дієздатним на момент укладання заповіту;
- зміст заповіту не повинен суперечити закону;
- зміст заповіту повинен відображати дійсну волю заповідача;
- заповіт має бути посвідчений **приватним або державним нотаріусом**, що є необхідною умовою його дійсності, або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у ст.ст. 1251-1252 ЦКУ.

Фізична особа, на користь якої заповідається майно, *не вправі підписувати заповіт за заповідача*. За посвідчення заповітів справляється державне мито. Державні нотаріуси за вчинення нотаріальних дій справляють державне мито у розмірах, установлених чинним законодавством, а приватні нотаріуси за вчинення нотаріальних дій справляють плату, розмір якої визначається за домовленістю між нотаріусом і громадянином або юридичною особою (статті 19 і 31 Закону "Про нотаріат").

При посвідченні заповіту від заповідача не вимагається подання доказів, які підтверджують його право на майно, що заповідається. На бажання заповідача його заповіт може бути посвідчений при свідках з повною цивільною дієздатністю). Свідки, при яких посвідчено заповіт, зачитують його вголос та ставлять свої підписи на ньому.

Відповідно до ст. 37 ЗУ «Про нотаріат», ст. 1251 ЦКУ, якщо у населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім секретного, **може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування**. За кордоном посвідчення заповіту здійснюють відповідні **консульські установи** (ст. 38 ЗУ "Про нотаріат"). В інтересах громадян, яким обставини не завжди дозволяють звернутися до нотаріальної контори, закон покладає на певних посадових осіб обов'язки по посвідченню заповіту, який у цих випадках прирівнюється до нотаріального (ст. 40 ЗУ "Про нотаріат", ст. 1252 ЦКУ) та посвідчується при свідках. Дані особи зобов'язані негайно передати по одному примірнику посвідчених ними заповітів у державний нотаріальний архів за місцем проживання заповідача.

Нотаріус, інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт, свідки, а також фізична особа, яка підписує заповіт замість заповідача, не мають права до відкриття спадщини розголошувати відомості щодо факту складення заповіту, його змісту, скасування або зміни заповіту.

- заповіти підлягають державній реєстрації у Спадковому реєстрі.

Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним.

2. Правила посвідчення заповіту нотаріусом та іншими уповноваженими законом особами.

Нотаріуси, посадові, службові особи встановлюють особу, що звернулася за посвідченням заповіту чи довіреності, та перевіряють її цивільну дієздатність.

Повну цивільну дієздатність має фізична особа, що досягла 18-річного віку (повноліття). Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, що досягла 16-річного віку і працює за трудовим договором, фізичній особі, яка займається підприємницькою діяльністю, а також неповнолітній особі, що записана матір'ю або батьком дитини. У разі реєстрації шлюбу до досягнення повноліття фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. На підтвердження набуття неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності посадовій, службовій особі подаються відповідні документи (трудовий договір, виписка з наказу про призначення на посаду, свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи - підприємця, свідоцтво про шлюб, свідоцтво про народження дитини тощо). У разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття, припинення дії трудового договору або припинення фізичною особою провадження підприємницької

Посвідчення заповіту нотаріусом

Згідно норми ст. 1248 Цивільного кодексу України нотаріус посвідчує заповіт, який написаний заповідачем власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. Нотаріус може на прохання особи записати заповіт з її слів власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. У цьому разі заповіт має бути вголос прочитаний заповідачем і підписаний ним.

Якщо заповідач через фізичні вади не може сам прочитати заповіт, посвідчення заповіту має відбуватися при свідках. Фізична особа, на користь якої заповідається майно, не вправі підписувати заповіт за заповідача.

Нотаріус при посвідченні заповіту зобов'язаний роз'яснити заповідачу зміст статті 1241 Цивільного кодексу України про право на обов'язкову частку у спадщині та зміст статті 1307 Цивільного кодексу України щодо нікчемності заповіту на майно, яке є предметом спадкового договору.

Стаття 1251. Посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування

1. Якщо у населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім секретного, може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування.

Стаття 1252 ЦК України дає характеристику посвідчення заповіту іншою посадовою, службовою особою.

1. Заповіт особи, яка перебуває на лікуванні у лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, яка проживає в будинку для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, може бути посвідчений головним лікарем, його заступником з медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником госпіталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю.

2. Заповіт особи, яка перебуває під час плавання на морському, річковому судні, що ходить під прапором України, може бути посвідчений капітаном цього судна.

3. Заповіт особи, яка перебуває у пошуковій або іншій експедиції, може бути посвідчений начальником цієї експедиції.

4. Заповіт військовослужбовця, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, також заповіт працівника, члена його сім'ї і члена сім'ї військовослужбовця може бути посвідчений командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу.

5. Заповіт особи, яка тримається в установі виконання покарань, може бути посвідчений начальником такої установи.

6. Заповіт особи, яка тримається у слідчому ізоляторі, може бути посвідчений начальником слідчого ізолятора.

7. Заповіти осіб, зазначених у частинах першій - шостій цієї статті, посвідчуються при свідках.

8. До заповітів, посвідчених посадовими, службовими особами, застосовуються положення статті 1247 цього Кодексу.

9. Заповіти, посвідчені посадовими, службовими особами, визначеними у частинах першій - шостій цієї статті, прирівнюються до заповітів, посвідчених нотаріусами.

Стаття 1249. Посвідчення нотаріусом секретних заповітів

1. Секретним є заповіт, який посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом.

2. Особа, яка склала секретний заповіт, подає його в заклеєному конверті нотаріусові. На конверті має бути підпис заповідача.

Нотаріус ставить на конверті свій посвідчувальний напис, скріплює печаткою і в присутності заповідача поміщає його в інший конверт та опечатує.

3. Право на обов'язкову частку у спадщині.

Коло спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, визначається на день відкриття спадщини.

Правило про обов'язкову частку у спадщині є встановленою законом поправкою до заповідального розпорядження. Утім, застосування цього правила не означає, що буде застосований порядок спадкування за законом. Залишається чинним заповіт у тій частині, в якій він не потребує поправок, передбачених правилами про обов'язкову частку.

Право на обов'язкову частку у спадщині не залежить від згоди інших спадкоємців, волі спадкодавця та не пов'язане зі спільним проживанням спадкодавця й осіб, які мають право на обов'язкову частку. Але, якщо інші спадкоємці заперечують проти видачі свідоцтва про право на спадщину на обов'язкову частку, то вони вправі звернутися з відповідним позовом до суду.

Право на обов'язкову частку у спадщині має особистий характер та не може переходити в порядку спадкової трансмісії. Спадкоємець може відмовитися від права на обов'язкову частку у спадщині шляхом подачі нотаріусу заяви про те, що зі змістом заповіту він ознайомлений, зміст статті 1241 ЦК України йому роз'яснено і він не претендує на одержання обов'язкової частки у спадщині.

Заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. У частині позбавлення права на спадкування обов'язкового спадкоємця заповідальне розпорядження є недійсним, що в свою чергу не тягне недійсність інших частин заповіту. Зазначене зумовлене застосуванням до цих відносин ст. 217 ЦК України, відповідно до якої недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини.

Таким чином, свобода спадкового розпорядження обмежується правом осіб, які закликаються до спадкування незалежно від волі спадкодавця в силу прямої вказівки закону.

Особи, які мають право на обов'язкову частку у спадщині

Відповідно до ст. 1241 ЦК України, малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка).

4. Заповідальний відказ. Заповіт з умовою виконання заповіту.

Предметом заповідального відказу може бути передання відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить або не входить до складу спадщини.

На спадкоємця, до якого переходить житловий будинок, квартира або інше рухоме або нерухоме майно, заповідач має право покласти обов'язок надати іншій особі право користування ними. Право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим або нерухомим майном зберігає чинність у разі наступної зміни їх власника.

Право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим або нерухомим майном, одержане за заповідальним відказом, є таким, що не відчужується, не передається та не переходить до спадкоємців відказоодержувача.

Право користування житловим будинком, квартирою або іншою будівлею, надане відказоодержувачеві, не є підставою для проживання у них членів його сім'ї, якщо у заповіті не зазначено інше.

Спадкоємець, на якого заповідачем покладено заповідальний відказ, зобов'язаний виконати його лише у межах реальної вартості майна, яке перейшло до нього, з вирахуванням частки боргів спадкодавця, що припадають на це майно.

Відказоодержувач має право вимоги до спадкоємця з часу відкриття спадщини.

5. Скасування або зміна заповіту.

Відповідно до статті 1233 Цивільного кодексу України (далі – Кодекс) заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті.

Заповідачу надано право у будь-який час скасувати заповіт.

До того ж Ви маєте право у будь-який час скласти новий заповіт. При цьому заповіт, який було складено пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або у тій частині, в якій він йому суперечить.

Кожний новий заповіт скасовує попередній і не відновлює заповіту, який заповідач склав перед ним.

Якщо новий заповіт, складений заповідачем, був визнаний недійсним, чинність попереднього заповіту не відновлюється, крім випадків, встановлених статтями 225 і 231 Кодексу, а саме:

- заповіт було визнано недійсним внаслідок його вчинення особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та не могла керувати ними;

- заповіт було вчинено під впливом насильства (тобто за відсутності презумпції волі заповідача).

Дійсно, склавши заповіт особа має право у будь-який час його змінити або ж взагалі скасувати шляхом подання відповідної заяви.

6. Недійсність заповіту

1. Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним.

2. За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі.

3. Недійсність окремого розпорядження, що міститься у заповіті, не має наслідком недійсності іншої його частини.

4. У разі недійсності заповіту спадкоємець, який за цим заповітом був позбавлений права на спадкування, одержує право на спадкування за законом на загальних підставах.

Заповіт є нікчемним (недійсність встановлена законом) у разі складання його особою, яка не мала такого права.

Так, відповідно до ст. 1234 ЦК України право на складання заповіту має фізична особа з повною цивільною дієздатністю, тобто повнолітня особа, яка досягла вісімнадцяти років, а у деяких випадках – шістнадцяти років.

Право на заповіт здійснюється особисто. Вчинення заповіту через представника не допускається.

Заповіт може бути визнаний недійсним у разі недодержання в момент його складання вимог щодо оформлення та посвідчення.

Завдання

Тестове питання

Після смерті О. з'ясувалося, що все своє майно він заповів неповнолітньому сину, хоча в нього, окрім сина, залишилися батьки пенсійного віку, працездатна дружина, малолітня донька та непрацездатна сестра. Хто має право на обов'язкову частку в спадщині?

А Сестра та дружина.

Б Донька і сестра.

В Батьки та донька.

Г Дружина та батьки.

Спадкування за законом

1. Поняття спадкування за законом. Рівність часток у спадковому майні як характерна риса спадкування за законом

2. Коло спадкоємців за законом. Порядок закликання спадкоємців за законом до прийняття спадщини

3. Поняття родинності

4. Доведення родинних, шлюбних відносин, усиновлення та утримання

5. Поняття черговості закликання до спадкування та склад черг

6. Поняття спадкування за правом представлення

1. Поняття спадкування за законом. Рівність часток у спадковому майні як характерна риса спадкування за законом

Згідно із принципом свободи заповідання спадкування за законом має місце у разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом всієї спадщини (ч. 2 ст. 1223 ЦК).

При спадкуванні за законом спадщина переходить до осіб, зазначених у законі. Законом також передбачений і порядок переходу майна померлої особи до цих осіб (ст. 1258 ЦК).

Таким чином, існують два загальних положення, які стосуються спадкування за законом: по-перше, коло спадкоємців за законом визначене законом вичерпним чином, і, по-друге, визначена черговість закликання спадкоємців за законом до спадкування.

Підстави спадкування не можна протиставляти. Крім того, для спадкування не тільки за заповітом, а й за законом потрібна ціла низка передбачених законом юридичних фактів. Підставою виникнення спадкування за заповітом є юридичний склад - складання заповіту, смерть спадкодавця, відкриття спадщини, прийняття спадщини.

Осіб, які закликаються до спадкування в цьому випадку, визначає у своєму заповіті спадкодавець. Для спадкування за законом потрібні: -по-перше, наявність певного ступеня споріднення зі спадкодавцем або перебування на його утриманні протягом визначеного законом строку (тобто особа повинна входити в коло спадкоємців за законом); -по-друге, факт смерті спадкодавця (тобто повинно відбутися відкриття спадщини); по-третє, прийняття спадщини.

Таким чином, спадкування виникає лише за наявності передбачених у законі юридичних фактів і тому безпосередньо із закону ніколи не виникає. С. Н. Братусь вказував, що спадкування за законом засноване на припущенні, що закон, який встановлює коло спадкоємців, черговість їх закликання до спадкування, розміри спадкових часток, відповідає волі спадкодавця, який не побажав або не зміг виразити свою волю інакше – шляхом заповідального розпорядження¹⁰⁷. Спадкування за законом має місце у тому випадку, якщо: відсутній заповіт; заповіт було скасовано заповідачем і не складено новий заповіт; заповіт визнано недійсним повністю або частково.

Ю. О. Заїка зазначає, що наявність заповіту не виключає і можливість спадкування за законом. По-перше, заповідано може бути не все майно і тоді частина майна, яким спадкодавець не розпорядився, буде спадкуватися за законом. По-друге, один із призначених у заповіті спадкоємців може не прийняти спадщину і тоді частка майна, яка йому заповідалася, спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах. По-третє, один із призначених у заповіті спадкоємців, може відмовитися від спадщини, не визначаючи правонаступника. По-четверте, один із спадкоємців за заповітом може виявитися негідним і бути усунутий від спадщини. По-п'яте, один із спадкоємців, якому була заповідана спадщина з умовою, може не виконати визначену заповідачем умову. По-шосте, заповіт у судовому порядку може бути визнано недійсним у частині, яка порушує права обов'язкових спадкоємців¹⁰⁸.

Рівність спадкових часток при спадкуванні (рівність спадкоємців) за законом. Незалежно від віку, статі, родинних чи сімейних зв'язків, соціального становища спадкоємці однієї черги отримують право на спадщину в рівних частках. Це положення дістало відображення у ст. 1267 ЦК України, в якій закріплено правило, що частки у спадщині кожного із спадкоємців за законом є рівними. Виняток з цього правила має місце при спадкуванні спадкоємцями, які закликаються до спадкування за правом представлення (ст. 1266 ЦК України).

2. Коло спадкоємців за законом. Порядок закликання спадкоємців за законом до прийняття спадщини

В межах однієї і тієї самої черги спадкоємці спадкують майно померлого у рівних частках. При цьому, право на спадкування кожною наступною чергою спадкоємців за законом настає при відсутності спадкоємців попередньої черги або при неприйнятті ними спадщини або відмови від її прийняття, а також у разі, коли всі спадкоємці першої черги усунені від права на спадкування.

У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки. Передбачене законом **коло спадкоємців першої черги є вичерпним.**

У другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері.

У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця.

Третя черга спадкоємців спадкує за відсутності перших двох черг, або якщо всі спадкоємці попередніх черг відмовилися від спадщини, не прийняли спадщину, усунені від права на спадкування.

У **четверту чергу** право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

До спадкоємців четвертої черги належать не лише жінка (чоловік), які проживали однією сім'єю зі спадкодавцем без шлюбу, таке право можуть мати також інші особи, якщо вони спільно проживали зі спадкодавцем, були пов'язані спільним побутом, мали взаємні права та обов'язки, зокрема, вітчим, мачуха, пасинки, падчерки.

У **п'яту чергу** право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення.

У п'яту чергу право на спадкування за законом одержують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї.

Утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

Спадкоємці за законом закликаються до спадкування у порядку черговості. Черговість спадкоємців залежить від ступеня споріднення їх зі спадкодавцем. Відповідно до цивільного законодавства у першу чергу спадкують діти спадкодавця (в тому числі усиновлені), той із подружжя, який його пережив, батьки (в тому числі усиновителі), а також діти, що народилися після смерті спадкодавця.

До другої черги належать рідні брати та сестри спадкодавця, дід, баба померлого як з боку матері, так і з боку батька. У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця; у четверту чергу – особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше ніж п'ять років до відкриття спадщини.

До п'ятої черги спадкоємців відносяться інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. Крім того, у п'яту чергу мають право на спадкування за законом утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї. До них відносяться неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття.

У межах однієї і тієї самої черги спадкоємці спадкують майно померлого в рівних частках.

Згідно частин першої та третьої статті 1268 цього Кодексу, спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її.

Спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом шестимісячного строку він не заявив про відмову від неї.

Такими, що прийняли спадщину вважаються також малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, якщо не було подано заяву про відмову від спадщини у порядку, встановленому цивільним законодавством.

Відповідно до статті 1269 Кодексу спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини.

Для прийняття спадщини встановлено строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини, а часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою.

Заява про прийняття спадщини подається спадкоємцем особисто і до держнотконтори за місцем відкриття спадщини.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця, а якщо воно невідоме – то місце знаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Право спадкоємців на спадкове майно підтверджується свідоцтвом про право на спадщину (за законом чи за заповітом), яке видається державним нотаріусом за місцем відкриття спадщини після закінчення шести місяців з дня відкриття спадщини.

Строк для звернення спадкоємця за отриманням свідоцтва про право на спадщину законодавством не обмежено.

Свідоцтво про право на спадщину видається за заявою спадкоємців, які прийняли спадщину в порядку, встановленому цивільним законодавством, кожному з них окремо із визначенням прізвища, імені, по батькові та часток у спадщини інших спадкоємців. При цьому в кожному свідоцтві може зазначатися все майно, крім нерухомого. Якщо спадщину на нерухоме майно прийняло кілька спадкоємців, свідоцтво про право на спадщину видається на ім'я кожного з них, із зазначенням імені та частки у спадщини інших спадкоємців.

Спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно та зареєструвати право на спадщину в органах, які здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна.

При видачі свідоцтва про право на спадщину за законом нотаріус перевіряє факт смерті спадкодавця, час і місце відкриття спадщини, наявність підстав для закликання до спадкоємства за законом осіб, які подали заяву про видачу свідоцтва, та склад спадкового майна. На підтвердження цих обставин від спадкоємців обов'язково вимагаються відповідні документи. Так, факт смерті і час відкриття спадщини підтверджуються свідоцтвом органу реєстрації актів цивільного стану про смерть спадкодавця, а родинні та інші відносини спадкоємців зі спадкодавцем можуть бути підтверджені свідоцтвом органу реєстрації актів цивільного стану; копіями актових записів; копіями рішення суду, що набрали законної сили, про встановлення факту родинних та інших відносин.

При видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом нотаріус перевіряє факт смерті спадкодавця, наявність заповіту, наявність та чинність спадкового договору, час і місце відкриття спадщини, склад спадкового майна, на яке видається свідоцтво; перевіряє коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Видача свідоцтва про право на спадщину на майно, яке підлягає реєстрації, провадиться нотаріусом після подання правостановлювальних документів про належність цього майна спадкодавцеві та перевірки відсутності заборони або арешту цього майна, у тому числі наявності чи відсутності податкової застави та інших застав за даними відповідних реєстрів. Якщо до складу спадкового майна входить нерухоме майно, що підлягає реєстрації (за винятком земельної ділянки), нотаріус вимагає, крім правостановлювального документа, витяг з Реєстру прав власності.

Якщо на спадкове майно накладено арешт судовими чи слідчими органами, видача свідоцтва про право на спадщину затримується до зняття арешту.

У разі смерті одного із учасників спільної сумісної власності нотаріус може видати свідоцтво про право на спадщину за законом чи за заповітом лише після виділення частки померлого у спільному майні.

Відомості про видачу свідоцтва про право на спадщину вносяться нотаріусом до Спадкового реєстру.

Якщо після спливу строку для прийняття спадщини і після розподілу її між спадкоємцями спадщину прийняли інші спадкоємці, за письмовою згодою між спадкоємцями спадщина підлягає перерозподілу, у цьому випадку нотаріус після повернення попередніх свідоцтв видає нові свідоцтва про право на спадщину.

Нові свідоцтва про право на спадщину видаються нотаріусом також за рішенням суду про внесення змін до раніше виданих свідоцтв про право на спадщину або на підставі письмої згоди всіх спадкоємців про внесення змін до раніше виданих свідоцтв.

3. Поняття родинності

У Цивільному кодексі України застосовано підхід, спрямований на охоплення найширшого кола осіб, до яких могла б перейти спадщина у разі відсутності заповіту. Зокрема, встановлено п'ять черг спадкоємців за законом, що включає родичів спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно. Відсутність легального визначення поняття родинних відносин призвела до поширення тези В.С. Толстого, що ледь не у кожній галузі права терміни «сім'я», «родина» мають своє особливе значення, яке відповідає потребам регулювання цієї галузі суспільних відносин.

Хоча законодавство України прямо не закріплює поняття родинних відносин, воно виходить з їх розмежування із сімейними, регламентуючи останні як відносини між особами, які спільно проживають і пов'язані спільним побутом. При цьому родинні відносини у більшості випадків визначаються законодавцем як відносини між особами, які є родичами за походженням. У спадковому законодавстві також виокремлюються сімейні та родинні відносини. Зокрема, за ст. 1235 ЦК заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин.

У кожному конкретному випадку необхідно довести наявність родинних зв'язків із спадкодавцем. Відповідно до підпунктів 4.1, 4.2 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України при видачі свідоцтва про право на спадщину за законом нотаріус перевіряє наявність підстав для закликання до спадкування за законом осіб, які подали заяви про видачу свідоцтва. Доказом родинних та інших відносин спадкоємців зі спадкодавцем є: свідоцтва органів реєстрації актів цивільного стану, повний витяг з реєстру актів цивільного стану громадян щодо актового запису, копії актових записів, копії рішень суду, що набрали законної сили, про встановлення факту родинних та інших відносин.

Проте не у всіх випадках особа може підтвердити нотаріусу наявність родинних відносин під час оформлення права на спадщину, що, у свою чергу, тягне відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину. Наприклад, в одному рішенні апеляційного суду зазначалось, що довідка з архівної установи не є доказом родинних відносин для нотаріуса в розумінні п. 4.2 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України^[3]. Неможливість підтвердження родинних відносин із спадкодавцем у нотаріальному порядку спонукає спадкоємця звернутися до суду із заявою про встановлення відповідного факту.

З цього приводу Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі — ВССУ) звернув увагу на необхідність при розгляді справ про спадкування за законом більш ретельно перевіряти докази належності осіб до кола спадкоємців за законом визначеної черги. Для кровного споріднення характерним є ступені споріднення, тобто кількість народжень, що пов'язують між собою двох осіб, які перебувають у родинних зв'язках. Так, до родичів четвертого ступеня споріднення відносяться діти рідних племінників та племінниць спадкодавця (двоюрідні онуки і онучки) і рідні брати та сестри його діда та баби (двоюрідні дід та баба). Родичами п'ятого ступеня споріднення є діти двоюрідних братів та сестер спадкодавця, діти його двоюрідних діда та баби, діти двоюрідних онуків та онучок спадкодавця. До родичів шостого ступеня споріднення належать діти двоюрідних правнуків і правнучок спадкодавця, діти його двоюрідних племінників і племінниць, діти двоюрідного дядька і тітки.

Факт родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 Цивільного процесуального кодексу України) встановлюється у судовому порядку, коли цей факт безпосередньо породжує юридичні наслідки для заявника, а саме право на спадщину.

4. Доведення родинних, шлюбних відносин, усиновлення та утримання

Родинні відносини (споріднення) - кровний зв'язок між людьми, з наявністю якого закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків. Правове значення має як пряме споріднення так і не пряме (бокове), коли родинні зв'язки виникають за наявності спільного пращура (родоначальника). Стосунки між подружжям не є родинними. Встановлення факту родинних відносин здійснюється судом в порядку окремого провадження.

Суд вправі розглядати справи про встановлення родинних відносин, коли цей факт безпосередньо породжує юридичні наслідки для заявника: право на спадщину, право на пенсію у зв'язку із втратою годувальника, одержання компенсації тощо.

Суд не може відмовити в розгляді заяви про встановлення факту родинних відносин з мотивів, що заявник може вирішити це питання шляхом встановлення неправильності запису в актах цивільного стану (*пункт 1 частини першої статті 315 ЦПК України, пункт 7 постанови Пленуму Верховного суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення»*).

Заява фізичної особи про встановлення факту родинних відносин, подається до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду за місцем її проживання. Підсудність справ за

заявою громадянина України, який проживає за її межами, про встановлення факту, що має юридичне значення, визначається за його клопотанням ухвалою судді Верховного Суду України (стаття 316 ЦПК України).

Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб.

Заявниками у справі про встановлення факту родинних відносин можуть бути:

- спадкоємці померлої особи, які мають право на спадщину як за законом, так і за заповітом і для яких у зв'язку із встановленням факту родинних відносин мають настати певні юридичні наслідки;
- особи, які мають право на пенсію у зв'язку із втратою годувальника і яким органи пенсійного фонду відмовили в її призначенні через відсутність доказів, що підтверджують родинні відносини;
- інші особи, якщо встановлення такого факту тягне виникнення юридичних наслідків для цих осіб;
- прокурор у порядку статей 56, 57 ЦПК України відповідно до ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» також має право звернутися до суду із заявою про встановлення факту родинних відносин для осіб, інтереси яких він представляє за законом.

Водночас справи про встановлення факту родинних відносин з метою одержання спадщини не можуть розглядатися судами, якщо заявник відповідно до ст. 1224 ЦК України усунений від права на спадкування.

Разом із заявниками у справі про встановлення факту родинних відносин можуть брати участь і заінтересовані особи з метою захисту своїх інтересів або інтересів держави. Заінтересованими особами у справах про встановлення факту родинних відносин залежно від мети встановлення цього факту можуть бути й інші особи, які мають право на спадщину (брати, сестри, онуки, особи, на користь яких складено заповіт, усиновлені, територіальна громада за відсутності інших спадкоємців за законом і заповітом).

За подання заяви особа сплачує судовий збір у розмірі *0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, передбаченому підпункт 4 пункту 1 частини другої статті 4 Закону України «Про судовий збір»* (у 2021 році - 454 грн).

Заява про встановлення факту родинних відносин повинна відповідати як загальним правилам щодо змісту і форми позовної заяви, встановленим ст. 175 ЦПК України, так і вимогам щодо її змісту, передбаченим ст. 318 ЦПК України.

Згідно із ст.318 ЦПК України у заяві повинно бути зазначено:

- який факт заявник просить встановити та з якою метою;
- причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт;
- докази, що підтверджують факт.

До заяви додаються докази, що підтверджують викладені в заяві обставини, і довідка про неможливість відновлення втрачених документів.

До заяви про встановлення факту родинних відносин можуть додаватися такі документи та докази:

1. докази, які підтверджують наявність цього юридичного факту (акти, анкети, автобіографії, листівки, сімейні фотографії, листи ділового та особистого характеру, особові справи, рішення судів, ордери на вселення, обмінні ордери, погосподарські книги, виписки з домових книг та інші документи, які у собі містять відомості про родинні відносини осіб);
2. довідки органів реєстрації актів цивільного стану про неможливість поновлення втрачених записів, внесення змін і доповнень, виправлень у записи актів цивільного стану;
3. пояснення свідків, яким достовірно відомо про взаємовідносини померлого із заявником.

Підстави для відмови у відкритті провадження у справі

Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо з заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, **вбачається спір про право**, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи, - залишає заяву без розгляду.

Наприклад, для розгляду в порядку окремого провадження не може бути прийнята заява про встановлення факту родинних відносин, якщо заявник порушує справу з метою підтвердити в

наступному своє право на жиле приміщення або на обмін жилого приміщення. У разі відмови в задоволенні вимог про визнання права на жилу площу або на обмін жилого приміщення, заінтересована особа має право звернутись до суду з відповідним позовом.

5. Поняття спадкування за правом представлення

Під **спадкуванням за правом представлення** розуміється особливий порядок закликання до спадкування спадкоємців за законом (та деяких інших осіб), коли одна особа у випадку смерті іншої особи, яка є спадкоємцем за законом, до відкриття спадщини нібито заступає її місце і набуває право спадкування тієї частки у спадковому майні, яку отримав би померлий спадкоємець, якби він був живий на момент відкриття спадщини.

Так, відповідно до ст. 1266 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) встановлений такий специфічний порядок спадкування:

1. Внуки, правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини.

2. Прабаба, прадід спадкують ту частку спадщини, яка б належала за законом їхнім дітям (бабі, дідові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

3. Племянники спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (сестрі, братові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

4. Двоюродні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (тітці, дядькові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

5. Якщо спадкування за правом представлення здійснюється кількома особами, частка їхнього померлого родича ділиться між ними порівну.

При спадкуванні по прямій низхідній лінії право представлення діє без обмеження ступеня споріднення (тобто від дітей спадкодавця до внуків, правнуків і далі).

В той же час, якщо особа склала заповіт на певну іншу особу, то за заповітом лише та могла б успадкувати майно. Якщо така особа померла до того, як помер спадкодавець, однак останній не вніс відповідні виправлення у заповіт, діти чи внуки спадкоємця за заповітом не наділені правом представлення у спадкуванні.

Якщо декілька осіб одночасно спадкують за правом представлення, то тоді між ними порівну ділиться частка їх померлого родича. Проте розмір часток може бути змінений спадкоємцями за їх усною чи письмовою згодами.

Спадкоємці, які спадкують за правом представлення, не мають права на обов'язкову частку, оскільки коло обов'язкових спадкоємців вичерпним чином визначене в законі.

Завдання

Реферат на тему «Спадкування за законом».

Модуль 2.

Поняття і сутність речового права

1. Поняття та ознаки речового права, види речових прав
2. Принципи речового права
3. Відмежування речових і зобов'язальних прав
4. Захист речових прав
5. Захист речових інтересів

1. Поняття та ознаки речового права, види речових прав

Речові права – це права, що забезпечують задоволення інтересів власника шляхом безпосереднього впливу на річ, яка перебуває у сфері його господарювання.

Також, речовим правом визнається право особи на річ, за яким забезпечується задоволення її інтересів шляхом безпосереднього впливу на річ без сприяння інших осіб.

Ознаки речових прав :

1) абсолютний характер речових прав - одна із сторін у речовому право відношенні чітко невизначена, зобов'язаними щодо суб'єкта речового права є кожен учасник цивільних відносин; - здійснення речового права забезпечується пасивною поведінкою зобов'язаних осіб, які повинні утриматися від вчинення певних дій;

2) об'єктами цих прав є лише речі (об'єкти матеріального світу) – Суханов Є.О. (лише індивідуально визначені речі);

3) наявність такої властивості як право слідування (з переходом одного речового права на річ не припиняються інші речові права на неї, іншими словами право слідує за річчю – чл. 659 обов'язок продавця попередити покупця про права третіх осіб на товар; ст. 769 права третіх осіб на річ, передану у найм; ст. 770 правонаступництво у разі зміни власника речі, переданої у найм;

4) вимоги, що впливають з речових прав, підлягають переважному задоволенню (ст. 112 задоволення вимог кредиторів);

5) захист речових прав здійснюється за допомогою особливих речово-правових способів захисту (віндикація, усунення перешкод у користуванні та розпорядженні майном, визнання права власності та ін.).

Види речових прав :

- речове право на своє майно (право власності);

- речові права на чуже майно: 1) право володіння; 2) право користування (сервітуту); 3) право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); 4) право забудови земельної ділянки (суперфіцій); 5) законом можуть бути встановлені інші речові права на чуже майно (право застави).

Інша класифікація: всі речові права на нерухоме майно умовно можна поділити на первинні і похідні. До первинних належить право власності, а до похідних всі інші речові права, зокрема:

1. Право володіння;

2. Право користування (сервітут);

3. Право користування земельною ділянкою для с/г потреб (емфітевзис);

4. Право забудови земельної ділянки (суперфіцій);

5. Право господарського відання;

6. Право оперативного управління;

7. Право постійного користування земельною ділянкою;

8. Право оренди земельної ділянки;

9. Право користування (найму, оренди) будівлею або іншими капітальними спорудами, їх окремими частинами;

10. Право довірчого управління майном;

11. інші речові права.

2. Принципи речового права

Право слідування – суб'єктивне речове право слідує за своїм об'єктом. Практичне значення реалізації принципу полягає у необхідності для стабільності цивільного обороту закріплення у законодавстві чіткого правила: випадіння об'єкта речового права з тих чи інших причин з фактичного панування носія права (наприклад, крадіжка) не призводить до припинення речових прав на об'єкт. Не припинятимуться за цим принципом речові права і у разі зміни суб'єктів права, яким належать інші речові права на цей об'єкт. Однак, з усякого правила, як відомо, можуть бути й свої винятки. Ними, між тим, не стільки спростовується дійсність встановленого правопорядком правила, скільки підтверджується загальновідомий факт його існування для усіх інших випадків застосування такого правила. На явність у праві винятків зумовлено насамперед самою природою права, нерозривно пов'язаною зі складною природою людської натури. Багатогранність цивільних відносин не дозволяє нам діяти у праві схематично, шаблонно встановлювати для всього «єдині правила гри» без урахування особливостей предмета регулювання. Комплексний підхід, до якого право природно прагне у правовому регулюванні, водночас не має виключати й індивідуальний підбір правового інструментарію для регулювання нетипових, з різних обставин, ситуацій. Прикладом такого комбінування може бути, зокрема, право застави.

Принцип неприпустимості розширювального тлумачення обмежень речового права. Значною мірою цей принцип речового права визначається, на нашу думку, самою суттю приватного права як такої частини об'єктивного права, через відповідні норми та інститути якої реалізується природне «право свободи» (С. Алексєєв). Однак, будь-який закон за своєю суттю, в принципі, є порушенням цієї свободи, тому законодавець, як зазначав Бен там, має відчувати задоволення, коли наділяє когось правами, оскільки останні є блага, і навпаки – відчувати незадоволення, покладаючи обов'язки, тому що обов'язки самі по собі є злом. На думку вченого, хоча обмеження свободи невідворотні, їх не слід накладати, як що на це немає достатньої підстави, яка могла би виправдати наявність таких обмежень в кожному конкретному випадку.

Принцип спеціалізації принципів речового права. Дія цього принципу передбачає, що поряд із загальними для усього речового права принципами, у речовому праві можуть діяти спеціальні принципи на рівні речово-правових інститутів. Своїм змістом останні можуть відображати специфіку різних речово-правових конструкцій, наповнювати зміст правового регулювання окремими речово-правовими відносинами більшою визначеністю та конкретикою. Спеціалізація відтворює у змісті спеціальних принципів ті особливості, які притаманні не всім речово-правовим інститутам, а лише окремим з них.

Принцип злиття речових прав – у разі існування в особи різних речових прав, строк дії яких на один і той самий об'єкт однаковий, більше за змістом речове право поглинає менше речове право, за умови, що зміст останнього передбачено у змісті більшого речового права. Злиття речових прав також відбувається, як що строк дії більшого за змістом речового права більший, ніж строк дії меншого за змістом речового права. Ілюстрацією практичної дії такого принципу можуть бути наявні вже в цивільному законодавстві норми ЦКУ. Так, сервітут, емфітевзис та суперфіцій припиняють свою дію у разі поєднання в одній особі особи, в інтересах якої останні встановлені, і власника майна, яке було обтяжене відповідно чи сервітутом, чи емфітевзисом, чи суперфіцією (п. 1 стей 406, 412, 416 ЦКУ). Між тим, правило сформульованого принципу не має застосовуватися у разі, коли менше речове право діє, скажімо, безстроково або впродовж більшого строку, а отримане пізніше більше речове право має менший строк дії. У цьому випадку менше за змістом речове право не може поглинатися більшим, оскільки не виконується один з пунктів основного правила – однаковий строк дії речових прав. В іншій ситуації, коли менше речове право має строковий характер, а більше – безстроковий, поглинання одного права іншим, тобто більшим меншого відбувається за другою частиною правила принципу злиття речових прав. Для застосування до речових прав правила принципу їхнього злиття обов'язковою є умова, коли зміст одного речового права можна розглядати як одну із складових більшого за змістом речового права.

Принцип абсолютності означає, що речові права, будучи абсолютними для всіх, можуть бути і порушені кожним, тому речові права у якості абсолютних забезпечені і абсолютним захистом за допомогою речових позовів.

Принцип абсолютності права власності знайшов своє закріплення у ч. ч. 1, 2 ст. 319 ЦК України, відповідно до яких власник має право володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном за власним розсудом та вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону. Крім того, абсолютність права власності проявляється у забезпеченні права захисту майна власника від будь-яких посягань, що закріплено у ст. ст. 386–394 ЦК України. Зокрема, у ст. 386, ст. 387, ст. 391 ЦК України закріплені можливості власника використовувати ввідикаційний, негаторний та прогібіторний позови з метою захисту свого права власності.

Принцип публічності речових прав припускає необхідність надання гласності речовим правам, доведення інформації про зміст і види речових прав до третіх осіб з метою захисту цих прав від порушень, а також з метою захисту прав та інтересів третіх осіб при укладенні угод з набуття майна. Сьогодні принцип публічності речових прав визнано у більшості європейських держав. Найбільш послідовно він знайшов своє закріплення у німецькій цивілістиці. З принципу публічності речових прав випливає обов'язковість державної реєстрації речових прав.

Саме державна реєстрація дозволяє забезпечити публічність і достовірність інформації про зареєстровані права на нерухомість для третіх осіб і у цьому сенсі дозволяє захистити права та інтереси останніх. У вітчизняному законодавстві принцип публічності речових прав та необхідність їх державної реєстрації закріплені, перш за все, у ст. 182 ЦК України, відповідно до якої право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації. Порядок проведення державної реєстрації прав на нерухомість встановлюється законом, зокрема, на сьогоднішній день порядок державної реєстрації речових прав визначається Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 р., яким визначено правові, економічні, організаційні засади проведення державної реєстрації речових прав та їх обтяжень з метою забезпечення визнання та захисту державою цих прав, створення умов для функціонування ринку нерухомого майна.

Принцип визначеності (спеціальності) речових прав означає, що речові права можливі лише з приводу індивідуально-визначених речей і мають відноситись лише щодо останніх. Цей принцип проявляється в тому, що у випадку загибелі відповідної речі автоматично припиняється і речове право на неї. Закріплення цього принципу знаходимо у ст. 349 ЦК України, відповідно до якої право власності на майно припиняється у випадку його знищення.

Принцип закріплення речових прав у законі припускає фіксацію видів та змісту речових прав. Характерним для всіх речових прав є те, що речовими визнаються лише прямо визначені законом права (замкнуте коло речових прав, *numerusclausus*). Особи не вправі за своїм розсудом створювати нові різновиди речових прав, а також визначати їх зміст. Речові права не можуть бути породжені договором, договір може встановити лише таке речове право, яке закріплене законом. Так, ст. 317 ЦК України імперативно визначає зміст права власності, наділяючи власника повноваженнями володіння, користування і розпорядження його майном.

Принцип абстрактності речових прав є характерним для німецького цивільного права і на сьогоднішній день не знайшов свого закріплення у вітчизняній правовій системі. Проте, з урахуванням переваг його реалізації, які полягають у чіткому аналізі дій, необхідних для набуття права власності на річ, він є корисним з точки зору вдосконалення концепції регулювання речових прав.

Під абстрактністю у німецькій цивілістичній доктрині розуміється правове відокремлення речового договору, який лежить в основі каузального правочину. Тобто німецьке цивільне право виділяє специфічний вид договорів — речовий договір, характерний лише для речового права. У німецькому праві проводиться чітка межа між обов'язком передачі права власності на річ і переходом права власності як такого. Перехід права власності складає особливий («речовий») вид правочину. Отже, договір про передачу права власності називається речовим і є договором розпорядження або

розпорядчим правочином. Таке чітке розмежування двох стадій існування зобов'язання і їх договірне оформлення дозволяє у випадку спору встановити наявність підстав нікчемності правочину у зобов'язальному або речовому договорі.

Отже, принцип абстрактності проявляється у наступних правових наслідках: речовий договір, як правило, не залежить від дійсності зобов'язального договору, тобто речовий договір є абстрагованим від основного (зобов'язального) договору. Тобто речове правовідношення змінюється незалежно від того, чи є дійсним так званий каузальний правочин.

Кожен принцип, введений у цивільне законодавство, здатний зробити свій внесок у подальше удосконалення механізму правового регулювання в сфері дії речового права, поліпши ти позиції законодавства щодо регулювання спірних ситуацій тощо.

3. Відмежування речових і зобов'язальних прав

На відміну від зобов'язальних прав речові права оформлюють і закріплюють приналежність речей (об'єктів матеріального світу, тілесних об'єктів) учасникам цивільних відносин, тобто, статичні відносини майнові відносини. Зобов'язальні права оформлюють перехід речей та інших об'єктів цивільних правовідносин від одних учасників цивільних відносин до інших, тобто відображають динаміку майнових відносин, іншими словами, цивільний обіг).

Таким чином, зобов'язальні правовідносини відрізняються від речових правовідносин:

1) за колом пов'язаних ними осіб (у зобов'язанні це тільки кредитор і боржник, при цьому це відомі, конкретно визначені особи на момент виникнення відношення);

2) за об'єктом (у зобов'язанні це не річ, а дія зобов'язаної особи, при цьому в зобов'язанні об'єкт може бути не чітко визначений (наприклад, визначений генерично, альтернативно тощо);

3) за підставами виникнення (крім того, що ці підстави значно різняться, принциповим моментом є те, що зобов'язання може виникнути в результаті як правомірних, так і неправомірних дій, а правовідношення власності в результаті правопорушень не виникають);

4) за конкретною формою, в якій виражаються права та відповідні обов'язки (у зобов'язанні – це вимога й борг);

5) за особливостями суб'єктивного права: у речових правовідносинах сутність суб'єктивного права зводиться до права на власну поведінку; у відносних правовідносинах вона стає правом вимоги конкретної поведінки від зобов'язаних осіб;

6) за характером реалізації (у зобов'язанні право кредитора може бути реалізовано лише при виконанні боржником своїх зобов'язань, а не за допомогою вчинення самою уповноваженою особою власних дій щодо певного блага, окрім особливостей, що містить ст. 621 ЦК України);

7) за особливостями правового регулювання (для зобов'язання важливіша не тільки регламентація виникнення, захисту й припинення права, а й чітко визначена процедура виконання зобов'язання);

8) за значенням для цивільного обороту (в зобов'язанні відображається динаміка цивільних прав і обов'язків, тобто зобов'язання опосередковує цивільний оборот, а речові правовідносини фіксують статистику, належність майнових прав поза обміном між учасниками цивільного обороту);

9) за часом існування (зобов'язальне відношення завжди є тимчасовим: укладеним на відомий час або при невизначеному часі дії зобов'язання обмежено фактичною зацікавленістю кредитора у виконанні);

10) необхідністю взаємодії сторін (для зобов'язань характерною є необхідність взаємодії сторін зобов'язання, як договірних, так і недоговірних, для того щоб воно могло бути виконано, натомість для речового права така взаємодія не властива);

11) коло зобов'язальних прав не визначено в законі, видів зобов'язань незрівнянно більше, ніж речових прав;

12) речові правовідносини завжди майнові, а зобов'язальні можуть бути й немайнровими.

6. Захист речових прав

Захист прав власності та інших речових прав - це сукупність передбачених цивільним законодавством засобів, що застосовують у зв'язку із вчиненим щодо права власності та інших речових прав правопорушенням та спрямованих на відновлення чи захист майнових інтересів володільця цих прав.

Загальновизнаним юридичною наукою є той факт, що речово-правовими способами захисту є витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов) та усунення перешкод у здійсненні власником права власності (негаторний позов).

Першу групу складають основні речово-правові засоби захисту, до яких належать: віндикаційний та негаторний позови.

Другу групу становлять допоміжні речово-правові засоби захисту - позов про визнання права власності й позов про виключення майна з опису.

До третьої групи належать зобов'язально-правові засоби, а саме: засоби захисту права власності в договірних відносинах (відшкодування збитків, заподіяних невиконанням чи неналежним виконанням договору; повернення речей, наданих у користування за договором); засоби захисту права власності в деліктних зобов'язаннях; позови про повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна.

Четверту групу становлять спеціальні засоби захисту, до якої входять: позови про визнання угоди недійсною; позови про захист прав співвласника у випадку виділу, поділу та продажу спільного майна; засоби захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими, та інші засоби захисту.

7. Захист речових інтересів

Цивільним кодексом України серед основних засад цивільного законодавства визначається принцип судового захисту цивільного права та інтересу (ст. 3).

У вузькому розумінні «охоронюваний законом інтерес», тобто інтерес, на відміну від інтересу в широкому розумінні, перебуває виключно у логічно-смысловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто виходить за межі останніх. У цьому сенсі ознаками «охоронюваного законом інтересу» як правового феномену, з точки зору суду, є наступні характеристики:

а) виходить за межі змісту суб'єктивного права;

б) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони;

в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб;

г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загальновизнаним принципам права;

д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом;

є) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом.

Охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним.

Завдання

1. Поняття та ознаки речового права, види речових прав
2. Принципи речового права
3. Відмежування речових і зобов'язальних прав
4. Захист речових прав
5. Захист речових інтересів

Право власності. Загальні положення

- 1. Поняття та зміст права власності**
  - 2. Форми права власності**
  - 3. Набуття права власності**
  - 4. Обмеження права власності**
  - 5. Право спільної власності**
-
- 1. Поняття та зміст права власності**

Право власності в суб'єктивному розумінні – це передбачене та гарантоване законом право власника володіти, користуватися та розпоряджатися належним йому майном на власний розсуд і з будь-якою метою, якщо інше не передбачено законом. Отже, таке суб'єктивне право означає, що особа, яка є власником певного майна може вибирати міру можливої поведінки щодо належного їй майна. Таке право має абсолютний характер, який означає, що власнику майна протистоїть велика кількість осіб, яким забороняється порушувати суб'єктивне право власника та створювати перешкоди для його здійснення.

Право власності в об'єктивному розумінні - це сукупність правових норм, які встановлюють і охороняють належність матеріальних благ конкретніш суб'єктам, у тому числі визначають підстави та умови виникнення і припинення в них такого права щодо цих благ.

Право володіння – це передбачена законодавством можливість фізичного, господарського або іншого впливу особи на річ. В цивільному праві розрізняють законне (титульне) та незаконне володіння. Законне володіння належить лише власнику речі.

Право користування – це передбачена законодавством можливість вилучати з майна корисні властивості. Зрозуміло, що корисні властивості може вилучати лише володілець речі, тому право користування є нерозривно пов'язане із правом володіння, без якого особа не зможе добути корисні властивості речі. Саме власник може використовувати майно як для власних потреб так і для здійснення підприємницької діяльності. Так відповідно до ст. 320 ЦК власник має право використовувати своє майно для здійснення підприємницької діяльності, крім випадків, встановлених законом. Законом можуть бути встановлені умови використання власником свого майна для здійснення підприємницької діяльності.

Право розпорядження – це передбачена законодавством можливість визначити юридичну долю майна шляхом вчинення певних дій щодо неї (дарування, купівля-продаж, знищення речі та інше). За загальним правилом право розпоряджатися річчю чи майном може належати лише її власнику. Але є

випадки коли право розпорядження може переходити іншим особам на підставі договору (наприклад, комісії тощо).

Отже, право власності — це визнане законом право, яке закріплює абсолютну належність майна особі (власникові) та визначає її права та обов'язки щодо цього майна.

2. Форми права власності

Форми права власності передбачені Конституцією України, ЦК, ГК тощо.

Це – право державної власності, право приватної власності, право комунальної власності.

Право приватної власності. Однією із пріоритетних форм власності є право приватної власності. Щоб визначити сутність приватної власності, необхідно виділити притаманні їй ознаки та зробити їх аналіз. Саме до таких ознак можна віднести:

- 1) суб'єктний склад права приватної власності;
- 2) об'єкти права приватної власності;
- 3) правомочності власника щодо належного йому на праві приватної власності майна та їх обсяг;
- 4) співіснування права приватної власності з іншими формами права власності тощо

Відповідно до ст. 325 ЦК суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи. Цивільний кодекс вперше на законодавчому рівні виділяє такий вид суб'єктів права приватної власності як юридичні особи. Саме поява такого виду суб'єкта можна пояснити появою в ЦК такого виду юридичних осіб, як юридичні особи приватного права, підставою створення яких є правочин.

Право державної власності. Одним із суб'єктів цивільних правовідносин є держава. Як і інші учасники держава може набувати певне майно у власність або ним володіти, користуватися чи розпоряджатися на своїй території. Оскільки держава – це певне політичне утворення, то від її імені всі повноваження здійснюють компетентні органи. Щодо права власності, то від імені та в інтересах держави Україна таке право здійснюють відповідно органи державної влади. Загалом функції щодо управління державним майном покладено на такі уповноважені органи як ВР, КМУ, міністерства, місцеві органи виконавчої влади та органи, спеціального утворення – Фонд державного майна.

Право комунальної власності. Згідно зі ст. 142 Конституції України матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є комунальна власність. Управління майном, що є у комунальній власності, здійснюють безпосередньо територіальна громада та утворені нею органи місцевого самоврядування.

3. Набуття права власності

Право власності, як і будь-яке інше суб'єктивне право, виникає при наявності певних юридичних фактів, конкретних життєвих обставин, з якими закон пов'язує виникнення права власності на конкретне майно у певних осіб. Ці обставини нерідко іменуються «способи набуття права власності».

Питання про набуття права власності регулюється Главою 24 Цивільного кодексу України (далі - ЦК). Визначені в Кодексі способи набуття права власності стосуються всіх форм права власності. Всі підстави набуття права власності мають бути не забороненими законом, тобто правомірними. Право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом (ч.2 ст.328 ЦК). Щоб можна було встановити право власності на річ, вона повинна існувати. Отже, річ насамперед має бути створена, і створення нової речі є підставою для виникнення права власності на цю річ.

Підстави виникнення права власності поділяються на первісні та похідні. До первісних підстав відносяться ті способи, за якими право власності виникає на річ вперше або незалежно від волі попередніх власників: новостворене майно (ст. 331 ЦК), переробка речі (ст. 332 ЦК), привласнення загальнодоступних дарів природи (ст. 333 ЦК), безхазяйна річ (ст. 335 ЦК), набуття права власності на рухому річ, від якої власник відмовився (ст. 336 ЦК), знахідка (ст. 338 ЦК), бездоглядна домашня тварина (ст. 341 ЦК), скарб (ст. 343 ЦК), набувальна давність (ст. 344 ЦК), викуп пам'ятки історії та культури (ст. 352 ЦК), реквізиція (ст. 353 ЦК), конфіскація (ст. 354 ЦК). До похідних відносяться ті підстави, за якими право власності на річ виникає за волею попереднього власника (цивільні правочини, спадкування за законом і за заповітом). Практичне значення такого поділу полягає в тому, що при похідних підставах виникнення права власності на річ завжди необхідно враховувати можливість існування прав на дану річ інших осіб – невласників (наприклад, орендаря,

заставодержателя, суб'єкта іншого обмеженого речового права). Ці права, як правило, не припиняються при зміні власника речі, яка переходить до нового володільця. Зрозуміло, що на первісного набувача речі подібні обмеження не поширюватимуться. У цьому відношенні діє відомий ще з римського приватного права принцип: "Ніхто не може передати іншому більше прав, ніж сам має".

4. Підстави припинення права власності

Підставами припинення права власності є юридичні факти (певні обставини), з якими закон пов'язує ліквідацію права власності взагалі або перехід його до іншої особи.

При цьому одні й ті ж юридичні факти можуть одночасно бути підставами припинення права власності у однієї особи й підставами виникнення права власності у іншої. Наприклад, договір купівлі-продажу є підставою припинення права власності у продавця. Підставою виникнення права власності у покупця.

Глава 25 ЦК визначає підстави припинення права власності. Відповідно до ст.346 ЦК право власності припиняється у разі:

- відчуження власником свого майна;
- відмови власника від права власності;
- припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі;
- знищення майна;
- викупу пам'яток історії та культури;
- викупу земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю, викупу нерухомого майна у зв'язку з викупом з метою суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розміщене, звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника, реквізиції;
- конфіскації.

5. Право спільної власності

Власником майна, звичайно, виступає одна особа - громадянин. Організація, держава. Якщо ж майно водночас належить декільком особам, то такі правовідносини називають спільною власністю.

Право співвласників спільно володіти, користуватися і розпоряджатися належним їм майном називається правом спільної власності. Спільна власність може виникнути внаслідок отримання у спадщину неподільних речей декількома спадкоємцями, при спільному створенні речі, її придбання тощо.

Законодавець передбачає два види спільної власності:

- спільну сумісну;
- спільну часткову.

У спільній сумісній власності частки у праві власності на майно співвласників не визначено. Право кожного з них поширюється на все майно. Частки співвласників визначаються у разі припинення правовідносин (поділу, виділу). Спільна сумісна власність виникає відповідно до закону.

Завдання

О. продав свою частку в праві спільної часткової власності на будинок, НЕ повідомивши про це 2-х інших співвласників. Який позов можуть пред'явити до суду співвласники для захисту порушеного переважного права купівлі?

А Про переведення на них прав та обов'язків покупця.

Б Про визнання за ними права власності на відчужену частку.

В Про визнання договору купівлі-продажу частки недійсним.

Г Про відшкодування моральної та/або матеріальної шкоди.

1. **Право обмеженого користування чужим майном (сервітут)**
2. **Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис)**
3. **Право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій)**

1. **Право обмеженого користування чужим майном (сервітут)**

Сервітут - це право обмеженого користування чужими речами (майном) з певною метою і у встановлених межах. Призначення сервітуту - дозволити суб'єкту сервітутного права користуватися природними властивостями речі, щодо якої встановлено сервітут.

Суб'єктами сервітутних правовідносин є власник або законний володілець речі та суб'єкт сервітутного права на неї - сервітурія.

Володільцем у цьому разі визнається особа, володіння якої виникло на підставі договору з власником або особою, якій майно передано власником, а також на інших підставах, встановлених законом, за наявності відповідних повноважень від власника.

Спеціальне правило міститься у законодавстві стосовно такого об'єкта сервітуту, як земельна ділянка: згідно зі ст.100 ЗК сервітут на земельну ділянку встановлюється виключно за домовленістю між власниками земельних ділянок. Щодо іншого нерухомого майна зобов'язаною особою може бути як власник, так і будь-який законний володілець цього майна.

Об'єктом сервітуту є нерухомість, яка належить на праві власності іншій (не тій, що претендує на сервітут) особі.

Згідно зі ст.397 ЦК сервітут може бути встановлений щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом. Сервітут може також належати власникові (володільцеві) сусідньої земельної ділянки, а також іншій конкретно визначеній особі (особистий сервітут).

2. **Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис)**

Емфітевзис за своєю правовою суттю є видом речових прав на чуже майно, а саме – **правом володіти та користуватися чужою землею для сільськогосподарських потреб**.

В сучасному українському законодавстві загальні положення про емфітевзис містяться в главі 33 ЦКУ та главі 16¹ ЗКУ. Суть цього інституту залишилась незмінною – власник передає землекористувачу право володіння та користування земельною ділянкою сільськогосподарського призначення, зберігаючи за собою право розпорядження нею. Використовуючи земельну ділянку на умовах емфітевзису, землекористувач веде господарство на власний розсуд, вирощує сільськогосподарську продукцію з дотриманням вимог і законодавства, і умов договору про застосування лише тих способів виробництва, які не погіршують стан земельної ділянки та екологічний стан довкілля. При цьому вся сільськогосподарська продукція, вирощена землекористувачем, є його власністю, якою він розпоряджається на власний розсуд. Інтерес власника земельної ділянки полягає в отриманні плати за користування земельною ділянкою, забезпеченні її фактичного обробітку та поліпшенні корисних властивостей землі.

Єдиною підставою виникнення емфітевзису закон називає **договір** між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (ч. 1 ст. 407 ЦКУ та ч. 1 ст. 102¹ ЗКУ).

Відповідно, **сторонами** договору емфітевзису є власник земельної ділянки будь-якої форми власності (приватної, державної, комунальної) з одного боку та особа, яка виявила бажання користуватися земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевт, землекористувач). В разі встановлення емфітевзису щодо земель державної чи комунальної власності, землекористувачу слід пам'ятати про конкурентні засади такого набуття, встановлені главою 21 ЗКУ.

3. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій)

В сучасному українському законодавстві загальні положення про суперфіцій містяться в главі 34 ЦКУ та главі 16¹ ЗКУ. І хоч право суперфіцію сьогодні є дещо видозміненим, однак мета цього інституту залишилась незмінною – власник передає землекористувачу право володіння та користування земельною ділянкою для забудови, зберігаючи за собою право розпорядження нею (продавати, дарувати тощо). Використовуючи земельну ділянку на умовах суперфіцію, землекористувач здійснює забудову земельної ділянки, при цьому право власності на будівлі (споруди), споруджені на земельній ділянці, переданій йому для забудови, є його власністю, якою він розпоряджається на власний розсуд. Тобто, суперфіціарій вправі відчужити будівлю (споруду), передати її в іпотеку, спадок тощо. Тому український суперфіцій у цьому питанні принципово відрізняється від давньоримського суперфіцію і від подібних прав в інших правових сім'ях.

Об'єкти, що зводитимуться на переданій у суперфіцій земельній ділянці, можуть бути будь-якими – промисловими, побутовими, соціально-культурними, житловими... (ч. 1 ст. 413 ЦКУ).

Право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій), як і емфітевзис, виникає на підставі **договору** між власником земельної ділянки та особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для таких потреб (ч. 1 ст. 407 ЦКУ та ч. 1 ст. 102¹ ЗКУ). Однак суперфіцій, на відміну від емфітевзису, може виникати також і на підставі **заповіту**.

Таким чином, законодавець виділяє всього **дві підстави** виникнення суперфіцію – **договір та заповіт**.

Сторонами договору суперфіцію (суб'єктами суперфіціарних відносин) є власник земельної ділянки, яка надається під забудову, будь-якої форми власності (приватної, державної, комунальної) з одного боку та особа, яка виявила бажання користуватися земельною ділянкою для здійснення забудови (землекористувач, суперфіціарій). Встановлення суперфіцію щодо земель державної чи комунальної власності здійснюється з урахуванням положень ст. ст. 123, 134 ЗКУ. Так, перш за все, землекористувачу слід пам'ятати про конкурентні засади такого набуття, встановлені главою 21 ЗКУ.

Об'єктом суперфіцію є право користування земельною ділянкою для будівництва певних видів споруд чи будівель із можливістю для суперфіціарія набути право власності на них. При наданні земельної ділянки в користування з метою забудови необхідно, щоб її подальше використання відповідало цільовому призначенню земельної ділянки. Відтак з цього слідує, що **об'єктом договору суперфіцію** є земельна ділянка, яка за своїм цільовим призначенням призначена для здійснення забудови. Встановлення цільового призначення земель відбувається шляхом віднесення земель до тієї чи іншої категорії, яке здійснюється на підставі рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень (ч. 1 ст. 20 ЗКУ).

Завдання

Реферат на одну з тем: «**Право обмеженого користування чужим майном (сервітут)**»
«**Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис)**»
«**Право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій)**»